

шения проблем защиты прав национальных меньшинств посредством предоставления им различных коллективных прав, которые уравнивают их с положением большинства.

¹ См.: Международная защита прав и свобод человека: Сб. док. М., 1990.

² См.: Государство, право и межнациональные отношения в странах западной демократии. М., 1993. С. 114.

³ См.: Этнические меньшинства в современной Европе. М., 1997. С. 190.

⁴ См.: Государство, право и межнациональные отношения в странах западной демократии. М., 1993. С. 118.

⁵ См.: Васильева Т.А. Правовой статус этнических меньшинств в странах Западной Европы // Государство и право. 1992. № 8. С. 141.

⁶ См.: Юрьев С.С. Правовой статус национальных меньшинств (теоретико-правовые аспекты). М., 2000. С. 42.

⁷ Международная защита прав и свобод человека: Сб. док. М., 1990. С. 32.

Ирина Валерьевна Ковалева – аспирантка кафедры политологии. Научный руководитель – кандидат философских наук, доцент Н.П. Денисюк.

А.Ф. ГУЛЮК

ПРАБЛЕМА СТАНУ БАЛКАНСКІХ ПЕРАСЯЛЕНЦАУ У АУСТРА-РАСІЙСКІХ АДНОСІНАХ У СЯРЭДЗІНЕ ХVІІІ ст.

Пытанне аб лёсе балканскіх народаў і іх месцы ў сістэме міжнародных адносін у Еўропе і на Блізкім Усходзе з'яўлялася адной з найбольш вострых і складаных праблем на працягу некалькіх стагоддзяў. У ХІV–ХV ст. Балканскі паўвостраў амаль цалкам аказаўся пад уладай турак-асманаў. Напрыканцы ХІV ст. яны заваявалі Македонію і Балгарыю, потым Сербію, Боснію, Герцагавіну, амаль усю Грэцыю і Албанію. У канцы ХV ст. фармальна была ліквідавана самастойнасць Чарнагорыі. Пасля Махачскай бітвы 1526 г. і Дуброўнік, які знаходзіўся пад суверэнітэтам венгерскіх князёў, прызнаў над сабой вярхоўную ўладу турэцкага султана. У далейшым дзяржаўныя межы на Балканах неаднаразова зменьваліся, і гэтыя змены былі даволі частымі і значнымі.

У ходзе вайны з Турцыяй у 1716–1718 гг. аўстрыйскія войскі прасунуліся далёка на поўдзень і захапілі гарады Пажарэвац, Краёву, Белгарад. 21 ліпеня 1718 г. быў заключаны Пажарэвацкі мірны дагавор, які замацаваў за Аўстрыяй занятыя ёй раней тэрыторыі – Малую Валахію да р. Олт, Банат, значную частку Сербіі з Белгарадам, частку Славоніі і Паўночную Боснію¹. Аднак праз дваццаць гадоў Аўстрыя, якая ўдзельнічала разам з Расіяй у вайне 1735–1739 гг. супраць Турцыі, страціла раней захопленыя ёй Паўночную Сербію і Малую Валахію. У складзе Аўстрыйскай манархіі ўсё ж засталася частка сербскіх зямель – Банат, Баранья, Срэм, Бачка.

У наступны перыяд на балканскую палітыку Аўстрыі уплывалі не толькі яе асабістыя інтарэсы і адносіны з Турцыяй, але і пазіцыя Расіі. Аўстрыя яшчэ з ХVІІ ст. была звязана з Расіяй агульнай мэтай супрацьстаяння асманскай экспансіі. Гэту пазіцыю пацвердзіла руска-аўстрыйская дэкларацыя ад 28 снежня 1739 г. аб саюзе і ўзаемнай дапамозе.

У той жа час, у перыяд аслаблення Асманскай імперыі, і Аўстрыя, і Расія імкнуліся ўзмацніць свой уплыў і пранікнуць на Балканскі паўвостраў. Аўстрыйскія Габсбургі пічылі Балканы зонай свайго уплыву і адмоўна ставіліся да прасоўвання Расіі к вусцю Дуная і ўмацаванню яе пазіцыі ў гэтым рэгіёне². У выніку складаных перамоў у 1746 г. Расія і Аўстрыя ўсё ж такі падпісалі саюзны дагавор. У “сакрэтнейшым артыкуле аб Атаманскай Порце” яны гарантавалі ўзаемную падтрымку тэрмінам на 25 гадоў у тым выпадку, калі Асманская імперыя паспрабуе парушыць статус, створаны ў Паўднёва-Усходняй Еўропе Белгародскім мірам 1739 г. Дзве дзяржавы зноў

вярнуліся да “сакрэтнейшага артыкула” і пацвердзілі яго значэнне на вечныя часы у 1753 г.³

Нягледзячы на руска-аўстрыйскія супярэчнасці на Балканах у сярэдзіне XVIII ст., адзінства пазіцый у адносінах да Асманскай імперыі яшчэ было патрэбна і Вене, і Пецярбургу. З боку Аўстрыі гэта падмацоувалася і яе імкненнем набыць падтрымку Расіі супраць антыаўстрыйскага блоку Францыі і Прусіі.

Пасля уступлення на расійскі прастол Елізаветы Пятроўны ў 1741 г. знешнюю палітыку краіны узяў у свае рукі канцлер А.П. Бястужаў-Румін, паклаўшы ў аснову сваёй палітычнай сістэмы саюз Расіі з Аўстрыяй, мэтай якога было імкненне супрацьстаяць узрастаючай магутнасці Прусіі і пачаць наступленне на Турцыю. Значную ролю ў руска-аўстрыйскіх адносінах паранейшаму мелі балканскае пытанне і як яго састаўная частка – праблема перасялення ў Расію выхадцаў з Балканскага паўвострава, што значна уплывала на характар узаемаадносін Расіі і Аўстрыі.

У канцы XVII ст. у аўстрыйскіх уладаннях пражывалі дзесяткі тысяч сербаў, складаўшых асноўную частку насельніцтва паўднёва-славянскіх зямель, якія уваходзілі ў імперыю аўстрыйскіх Габсбургаў. Многія сербы апынуліся на тэрыторыі Аўстрыі ў выніку міграцыйных працэсаў, часцей за ўсё выкліканых удзелам насельніцтва балканскіх правінцый Асманскай імперыі ў войнах на баку праціўнікаў Турцыі. Аўстрыйскія ўлады размяшчалі перасяленцаў у памежных з Асманскай імперыяй раёнах і залічвалі іх у асобныя палкі, якія ахоувалі мяжу. Жыхары памежных раёнаў называліся гранічарамі і складалі своеасаблівую праслойку, якая звязвала праваслаўнае насельніцтва Асманскай і Аўстрыйскай імперыяў⁴. Аднак голад, высокая смертнасць, прыгнёт Габсбургаў і каталіцкай царквы прымушалі славянскае насельніцтва пакідаць Аўстрыю і перасяляцца ў Расію. У Пецярбургу лічылі гэта зручным момантам для прыцягнення тысяч каланістаў і павялічвання колькасці сваіх войскаў на паўднёвых межах дзяржавы. Вялізная і дрэнна ахаваная з поўдня Расія мела патрэбу ў перасяленцах. Да таго ж сербы былі блізкімі да рускіх па мове і звычаях і лічыліся добрымі воінамі. Палітыка Расіі ў перасяленчым руху садзейнічала павышэнню яе прэстыжу ў вачах балканскіх народаў і умацаванню пазіцый царызму на Балканах.

Прапанова аб вярбоўцы і перасяленні ў Расію некалькі тысяч славян з аўстрыйскіх уладанняў паступіла рускаму паслу ў Вене М.П. Бястужаў-Руміну ад сербаў І. Харвата, Р. Прэрадавіча, І. Шэвіча, палкоўнікаў аўстрыйскай арміі. У адказ на гэту прапанову 24 снежня 1751 г. быў выдадзены указ расійскай імператрыцы Елізаветы Пятроўны, які падпісваў Сенату і ваеннай калегіі вызначыць раёны пасялення паўднёвых славян. Згодна з указам перасяленцам павінны былі быць дадзены “выгадныя месцы і патрэбныя на будоўлю матэрыялы”, каб потым “яны ўжо самі ад сваёй эканоміі забяспечваліся б і мундзірамі, і коньмі, і іншым”⁵. Пазней, 11 студзеня 1752 г., было прынята рашэнне аб утварэнні двух паўднёvasлавянскіх паселішчаў – Новай Сербіі і Славяна-Сербіі і вызначаны асновы ваеннай арганізацыі перасяленцаў. Акрамя сербаў, якія пражывалі ў Аўстрыі, у Расію перасяляліся жыхары Асманскай імперыі: далмацінцы, малдаване, валахі і інш. З 1752 па 1762 г. у Новай Сербіі і Славяна-Сербіі пасяліліся каля 25 тыс. чалавек⁶.

Між тым “сербская справа”, як называлі тады пытанне аб перасяленні выхадцаў з Балканскага паўвострава ў Расію, выклікала значныя ускладненні ў руска-аўстрыйскіх адносінах. Рускі пасол у Вене М.П. Бястужаў-Румін спрабаваў пераканаць аўстрыйскую імператрыцу Марыю-Тэрэзію, што інтарэсы абедзвюх дзяржаў да таго блізкія, што не мае ніякага значэння, ці застануцца сербы ў Аўстрыі, ці перасяляцца ў Расію. Калі ж венскі двор не адпусціць сербаў у Расію, то яны могуць пайсці ў Асманскую імперыю, а гэта непажадана як для Аўстрыі, так і для Расіі⁷.

Аўстрыйскія ўлады тым не менш былі занепакоены перасяленчым рухам. Марыя-Тэрэзія не чакала, што ў яе уладаннях знойдзецца так шмат сербаў,

якія жадаюць змяніць аўстрыйскае падданства на рускае, і што Расія пачне так горача садзейнічаць ім. М.П. Бястужау-Румін паведаміў 29 мая 1752 г. у Пецяярбург, што Марыя-Тэрэзія забараніла сербам выдачу пашпартоў, а на межах з Польшчай і Трансільваніяй, праз якія перасяленцы ішлі ў Расію, былі створаны фарпосты⁸. Аўстрыя адкрыта заяўляла аб нежаданні страчваць частку свайго насельніцтва нават на карысць такога неабходнага саюзніка. Расія не здолела пераканаць венскі двор у тым, што Аўстрыя ў гэтым выпадку нічога не страчвала. У той час і Аўстрыя, і Расія лічылі выгадным павялічванне свайго насельніцтва.

Аўстрыйскі пасланнік у Пецяярбургу барон Прэтлак прызнаў, што венскі двор дазволіў выдачу пашпартоў невялікай колькасці сербаў дзеля таго, каб пазбавіцца ад “неспакойных і няурымслівых людзей”. Меркавалася адпусціць у Расію ад 500 да 1 тыс. чалавек, а на самай справе выехала каля 2 тыс. Прэтлак заявіў, што Аўстрыя спадзявалася на сяброўскія адносіны з боку Расіі, аднак рускі ўрад не спраўдзіў гэтых спадзяванняў⁹. Рускі канцлер А.П. Бястужаў паведаміў у Вену, што, калі Аўстрыя пагадзіцца на перасяленне паўднёвых славян у Расію, усялякія спрэчкі па гэтай прычыне будуць спынены, і аўстрыйскаму двару будзе выказана належная удзячнасць.

Марыя-Тэрэзія не згаджалася на такі крок, і сітуацыя абвастралася. Канцлер А.П. Бястужаў паслаў у Вену замест свайго брата новага пасла – графа К. Кайзерлінга і загадаў яму дзейнічаць больш абачліва і асцярожна. У сваю чаргу, Сенат і Калегія замежных спраў разгледзелі “сербскую справу” і прынялі рашэнне не адмаўляцца ад прыцягвання ў Расію аўстрыйскіх падданых, пры гэтым спасылаліся на першапачатковае спрыяльнае стаўленне да гэтага Марыі-Тэрэзіі і на тое, што сама Аўстрыя зацікаўлена, каб сербы ехалі ў Расію, а не ў Асманскую імперыю. “Сербская справа” не змагла расстроіць саюз паміж Расіяй і Аўстрыяй, які быў заключаны ў 1746 г. Пагрозы з боку Прусіі і Францыі вымушалі Вену і Пецяярбург трымацца разам і не даходзіць да крайнасці ў праяве ўзаемнай незадаволенасці, выкліканай перасяленчым рухам. У гэты час у Пецяярбургу надавалі вялікае значэнне і перасяленню жыхароў балканскіх правінцый Асманскай імперыі. Аднак расійскія ўлады вырашылі не пачынаць перамоў з Турцыяй аб афіцыйным дазvole яе падданым ехаць у Расію, таму што турэцкі ўрад адхіліў бы гэту прапанову. І Расія была вымушана праводзіць перасяленне без агалоскі, непрыметна і асцярожна.

У пачатку 50-х гг. XVIII ст. у Расію адправіўся чарнагорскі мітрапаліт Васіль Петравіч, упаўнаважаны “чарнагорскімі начальнікамі і усім чарнагорскім грамадствам” прасіць у рускага ўрада дапамогі і абароны ад турак і венецыян¹⁰. Васіль Петравіч таксама прасіў у расійскай імператрыцы пабудаваць у Чарнагорыі славянскія школы, спасылаючыся на тое, што чарнагорскі “народ хаця і мужны, але не мае навучання школьнага” з-за адсутнасці сродкаў. Ён прасіў таксама паслаць чарнагорцам “узнагароду”, “рэкамендаваць” Чарнагорыю Аўстрыі і Венецыі, дазволіць чарнагорцам выезд у Расію, вызначыць суму грошаў “на воінскае забеспячэнне”, прыняць Чарнагорыю ў рускае падданства¹¹.

Елізавета Пятроўна зацвердзіла запіску 8 сакавіка 1754 г., у якой змяшчаўся адказ на просьбу Васіля Петравіча. Пытанне аб стварэнні ў Чарнагорыі славянскіх школ адкладвалася да атрымання Расіяй дадатковых звестак аб суме, якая неабходна для адкрыцця гэтых школ. “Узнагарода” чарнагорцам і сродкі на аднаўленне цэркваў, усяго 5 тыс. р., былі выдзелены і перададзены Васілю Петравічу. Больш складана было з просьбамі чарнагорцаў наконт Аўстрыі і Венецыі. Ім толькі абяцалі “прыстойнае дамаганне”. Яшчэ больш складана было абараніць чарнагорцаў ад турак. Рускі ўрад абяцаў заўсёды гэта пытанне браць пад кантроль і, калі што, “пры Порце Атаманскай заступленне учыніць”¹². Пытанне аб перасяленні чарнагорцаў у Расію вырашалася станоуча. За ўдзел у вайсковых дзеяннях супраць турак у кожным асобным выпадку было вырашана пасылаць чарна-

горцам “узнагароду”. На просьбу мпрапаліта прыняць іх пад абарону Расіі адказалі, што неабходна атрымаць “фармальнае прашэнне” чарнагорскага народа.

Масавае перасяленне чарнагорцаў у Расію выклікала б рашучы пратэст з боку Порты, таму перасяленцаў праводзілі таемна і невялікімі партыямі. Аднак складанасці усё ж такі узніклі. Вясной 1754 г. Аўстрыя адмовілася прапусціць чарнагорцаў праз сваю тэрыторыю. Пасол К. Кайзерлінг дабіваўся дазволу на пропуск чарнагорцаў у Расію і імкнуўся даказаць, што яны “вольныя людзі”, якія не толькі не прызнаюць вярхоўнай улады Порты і не плацяць ёй даніны, але і знаходзяцца у пастаяннай барацьбе з туркамі¹³. Ён звярнуўся да Карэра, венецыянскага пасла ў Вене. Адказ быў такі: чарнагорцы – турэцкія падданыя, і калі Порта пагадзіцца, Венецыя ў знак пашаны да расійскага двара дазволіць прапусціць чарнагорцаў у Расію праз свае уладанні. Нарэшце, праз некалькі месяцаў з вялікім нежаданнем Аўстрыя ўступіла Расіі і прапусціла праз сваю тэрыторыю перасяленцаў з Балканскага паўвострава¹⁴.

Месцы для іх паселішча былі вызначаны ў Арэнбургскай губерні за ракой Самарай, дзе разлічвалі пасяліць чарнагорцаў, албанцаў і чакалі з Еўропы “людства немалае”. Між тым адны перасяленцы пажадалі службы ў рэгулярным войску, другія – перайсці ў Новую Сербію. І ў выніку да 1759 г. на месцы новага паселішча нікога з іх не засталася. Хутка бурлівыя ваенныя і дыпламатычныя падзеі ў Еўропе адцягнулі увагу Расіі ад праблем, звязаных з балканскім перасяленчым рухам. Расія далучылася да аўстра-французскага блока і ўступіла ў Сямігадовую вайну (1756–1763).

Адносіны паміж Расіяй і Аўстрыяй у сярэдзіне XVIII ст. сведчылі аб значнай ролі балканскага фактару ў палітыцы гэтых дзяржаў. Заваёваныя Турцыяй народы Балканскага паўвострава ўзмацнілі барацьбу за сваю незалежнасць. Адным са сродкаў супраціўлення турэцкаму панаванню былі ўцёкі паўднёвых славян у іншыя краіны, перш за усё ў Аўстрыю, а затым – іх перасяленне ў Расію. І Расія, і Аўстрыя імкнуліся ўзмацніць свой уплыў на балканскія народы і заручыцца іх падтрымкай на выпадак вайны з Асманскай імперыяй. Неаднаразовыя заявы аб гатоўнасці аказаць дапамогу вызваленчай барацьбе прыгнечаных народаў Асманскай імперыі, якія маскіравалі экспансіянісцкія імкненні Аўстрыі і Расіі, тым не менш знаходзілі водгук у іх асяроддзі і падтрымлівалі надзею на вызваленне і незалежнае развіццё.

¹ Гл.: Полтавский М. А. История Австрии. Пути государственного и национального развития: У 2 ч. М., 1992. Ч. 1. С. 177.

² Гл.: Виноградов В. Н. Век Екатерины II, прорыв на Балканы // Новая и новейшая история. 1996. № 4. С. 51.

³ Гл.: Михнева Р. Россия и Османская империя в международных отношениях в середине XVIII в. М., 1985. С. 125.

⁴ Гл.: Грачев В. П. Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII–XIX в. М., 1990. С. 16.

⁵ Архив внешней политики Российской империи (далее – АВПРИ). Ф. Сношения России с Сербией, Болгарией, Славонией, 1751–1752 гг., д. 2-а, л. 38 об.

⁶ Гл.: Бажова А. П. Русско-югославские отношения во второй половине XVIII века. М., 1982. С. 85.

⁷ Гл.: АВПРИ. Д. 3, л. 9–12 об, 16–21 об.

⁸ Гл.: Там же. Д. 3, л. 39–42 об.

⁹ Гл.: Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1860. Т. 4. С. 355.

¹⁰ Гл.: АВПРИ. Д. 7, л. 22–22 об.

¹¹ Гл.: Там же. Л. 16–16 об., 44–45, 50–50 об.

¹² Там же. Л. 48–51 об., 52–55.

¹³ Гл.: Соловьёв С. М. История России с древнейших времен. Кн. 12, т. 23. М., 1964. С. 215.

¹⁴ Гл.: АВПРИ. Д. 7, л. 91–94 об.

Ала Фёдаруна Гулюк – малодшы навуковы супрацоўнік БелНДЦЭД. Навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук В.І. Сініца.

